

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Министерство образования и науки Республики Бурятия

МБОУ "Большелугская СОШ"

<p>«Рассмотрено» На заседании МО Протокол №1 от «29» 08. <u>2023</u> г</p>	<p>«Согласовано» Зам. директора по УВР <i>С.Б. Цыремпилова</i> Цыремпилова С.Б. <u>«29»08.2023</u> г</p>	<p>«Утверждаю» Директор школы <i>Л.С. Манидарова</i> /Манидарова Л.С./ Приказ №17/6 от «29»08.2023 г</p>
---	---	---

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного курса «Бурятский язык» 7 класс (базовый уровень)

Разработана учителем бурятского языка и литературы
Цыремпиловой С.Б.,
первая квалификационная категория

у.Большой Луг
2023 г

1. Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Хуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа баримталан табигданхай. Буряад дунда хургуулида буряад хэлэн хуралсалай предмет боложо үзэгдэнэ.

Программа иимэ хубинуудһаа бүридэнэ: тайлбари бэшэг, хуралсалай- тематическа түсэб, программын байгуулга ба удха, календарно-тематическа түсэб, хурагшадай мэдэсэ шадабариин гол эрилтэнүүд, хуралсалай- методическа хангалга, хабсаргалта.

Буряад хэлэнэй программада дидактикын хамтын түхэлэй принципүүдһээ гадна, өөрсэ маягтай эрдэмэй методическа принципүүд оронхой, мүн программын эрдэмтэ ёһыень баримталһан эрдэмэй- лингвистическэ мэдээнүүд, ойлгосонууд, грамматикын дүримүүд оронхой. Программаар үзэгдэхэ сэдэбүүд, дүүргэгдэхэ даабаринууд коммуникативна шэглэлтэй. Тодорхойлбол: хурагшад дунда хургуули дүүргэхэдээ, түрэлхи хэлэн дээрээ тон найнаар хэлэжэ, хөөрөжэ, харилсажа, ханал бодолоо зүбөөр найруулан дамжуулжа шадаха болохо ёһотой.

Буряад хэлэн тухай эрдэмэй гол бүлэгүүдые 5-9-дэхи классуудта удаа дараалан үзэлгын шухала заршам баримталагдаа.

Хуралсалай бусад предметүүдтэй холбоон. Буряад, ород, англи хэлэнүүд. Эдэ хэшээнүүдтэ хурагшадай хэлэжэ, хөөрөжэ, уншажа, найруулга ба зохёолго бэшэжэ шадаха дүршэлынэ үргэдхэлгэ. Зохёолго бэшэлгэ. Хэрэгтэй материал суглуулалгаар, шэлэн абалгаар гуримтай болголго, орёо түсэб табыулга; эпическэ зохёолой тусхай хэһэгэй текстын удхаар тобшо, түүбэри удхатай найруулга бэшэлгэ үргэлжэлүүлэлгэ, хүнэй хэһэн хэрэг, ажал, үйлэ тушаа зохёолго бэшэлгэ, байгаалиин үзэгдэл тухай, гэр байра соохи оршон тойрониин зураглан зохёолго бэшүүлэлгэ.

2. Нуралсалай-тематическа түсэб 102 ч

№	Үзэхэ программна материал	Саг
1.	5-6 классуудта үзэхэнөө дабталга.	11
2.	Үйлэ үгэ.Буряад хэлэнэй сайндэрнууд.	38
3.	Туһалагша хэлэлгын хубинууд. Дахуул үгэ.	15
4.	Холболто.	10
5.	Зүйр үгэ.	8
6.	Тусхай хэлэлгын хуби. Аянгалһан үгэ.Нангин үгэ эжы (найруулганууд)	5
7.	Жэлэй һүүлдэ дабталга.	5
8.	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ.	10

3. Программын байгуулга ба удха

Оролто хэшээл (1 час)

Дабталга (10 час)

Юумэнэй нэрын морфологическа шанар шэнжэнүүд. Юумэнэй ба түлөөнэй нэрэнүүдэй нюурта, өөртэ хамаадал. Шанарта ба харилсаата тэмдэгэй нэрэнүүдэй илгаа. Тоогой нэрэнүүдые хэлэлгэдэе хэрэглэлгэ. Дайбар үгэнүүдэй үйлэ, шанар тодорхойлолго. Тэдэниие мэдүүлэл соо хэрэглэлгэ.

Шалгалтын диктант (2 час)

Үйлэ үгэ (30 час)

Эхин классудта үйлэ үгэ тухай үзэхэнөө дабталга. Үйлэ үгын удха. Тэрэнэй морфологическа шэнжэнүүд ба синтаксическа үүргэ. Үйлэ үгы мэдүүлэлэй хэлэгшэ болгон хэрэглэлгэ. Үйлэ үгын нуури. Үйлэ үгын түхэлнүүд. Үйлэ үгын нюурта зүйр үгэнүүдые абалга. Үйлэ үгын бии бололго. Причастинуудай зохилдол, хамаадал. Причасти ба деепричастинуудай үүргэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэринүүд (6 час).

Зүйр үгэ (3 час)

Зүйр үгэнүүд тухай ойлгосо. Илгарал. Суг ба амяараа бэшэгдэдэг зүйр үгэнүүд. Ньюрай зүйр үгэнүүд. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час).

Дахуул үгэ (3 час)

Туһалагша хэлэлгын хубинууд тухай юрэнхы ойлгосо. Дахуул үгэнүүд тухай ойлгосо. Бии бололго.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час)

Холболто (4 час)

Холболто тухай ойлгосо. Юрын ба бүридэмэл холболтонууд. Ниилэлдүүлһэн ба дахалдуулһан холболтонууд тухай ойлгосо. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час).

Аянгалһан үгэ (3 час)

Аянгалһан үгэнүүдэй удха, үүргэ. Абяа дууряаһан үгэнүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд, хоолойн аялгаар илгалга. Хэрэглэлгэ.

Хэлэлгэ хүгжөөлгэ (1 час)

Жэл соо үзэхэнөө бүридхэл (4 час)

4. Календарно-тематическа түсэблэлгэ

№	Грамматика ба бэшэгэй дүримөөр үзэхэ материал	Разделэ эр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	һурагшадай бээ даһан хүдэлмэри
1	Оролто хэшээл. Түрэл буряад хэлэн тухай .	1 час	1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Батажаргалай Сэрсэгмаагай «Буряад хэлэн » Доржо-Ханда Цынгугевагай «Буряад басаганда» шүлэгүүдые зэргэсүүлхэ. Уран уншалга, сүлөө хөөрэлдөөн.
	5-6-дахи классуудта үзэһэнөө дабталга.	11 час			«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	«Байгалай намар». Энэ үгүүлэлээр уран уншалга бэлдэхэ. Номоор хүдэлмэри: Упр: 19 «Хүршэ гүрэнүүдэй холбоон». Упр 20-22, 13 н.
2-4	Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим.		3 час			
5-6	Лексикэ, лексикологи, фразеологи.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Г. Чимитов «Дуһал». Упр 27. Буряад арадта иимэ сэсэн үгэнүүд бии... Номоор хүдэлмэри: Упр 28-35...
7-8	Дабталга. Үгын бии бололго. Үгын бүридэл. Хэлэлгын хубинууд.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Упр 44., (Үгын бүридэлөөр шүүлбэри.) Б-Б. Намсарайн «Булаг». Упр 59, 24 н; Упр 67. Ч-Р. Намжилон «Тоомгүй хүбүүн».
9-10	Холбуулал. Мэдүүлэл. Үгүүлэл.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Э. Дугаров «Номо Годли хоёр» тус басни ямар һургаалтайб? Бодомжолго бэшэхэ. Упр 79 оршуулга хэхэ. Номоор хүдэлмэри.
11	Шалгалтын диктант .		1 час			Шалгалтын диктант.
12	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.

	Үйлэ үгэ	38 час			Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри: Упр 96, 46 н. Упр 98 (мэдүүлэлнүүдые зохёохо).
13	Үйлэ үгын удха шанар.		1 час			
14	Үйлэ үгэнүүдэй бии бололго.		1 час		Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Упр 99 (тобшолол гаргаха.) Номоор хүдэлмэри. «Буряад хэлээр тестнүүд».
15	Практическа хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бээ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
16-17	Мэдүүлэн түхэл.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Ц-Д. Дамдинжапов «Юрын буряад эхэ» упр 113, бодомжолго хэхэ. Упр 117-118. дүүргэхэ. Номоор хүдэлмэри.
18-19	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим һураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри. Упр 132 «На льдине», «Друзья». Оршуулга.
20-21	Хандаһан түхэл.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим һураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 136 (2) хургаал заабаринуудые бэшэхэ. Упр 137-140. Упр 144 оршуулга хэхэ.
22	Шалгалтын хүдэлмэри.		1 час			Шалгалтын хүдэлмэри.
23	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертиин дүн.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим һураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертиин дүн гаргалга.

24	Х.х.х. Зохёолго бэшэлгэ. «Миний намарай амаралта».		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Сүлөө хөөрэлдөөн. Зохёолго бэшэлгэ.
25-26	Хандаһан түхэл. Дабталга-бэхижүүлгэ.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Упр 152. 71 н. «Нагаса аба, эжы» гэхэн проект бээлүүлхэ.
27-28	Причастна түхэл.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 159 «Шагай наадан» уншаха, грамматическа даабаринуудые дүүргэхэ. Упр 170. «Сар тууһан сартуулнууд» уншаад, уг гарбалайнгаа домог найруулан бэшэхэ.
29	Бэхижүүлгын хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгын хүдэлмэри.
30-31	Причастинуудай юумэнэй нэрэ бололго.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	1.Упр 175 «Малгай нюулсаан». 2.Нима Пурбуевай «Амгалан байдал» гэхэн зурагаар зохёолго бэшэхэ.
32	Практическа хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Практическа хүдэлмэри.
33-34	Причастинуудай зохилдол.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	1.Номоор хүдэлмэри: Упр 177-181. 2.Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бээ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
35-36	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		2 час		Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри.
37	Шалгалтын хүдэлмэри.		1 час			Шалгалтын хүдэлмэри.
38	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертиин дүн.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахим нураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бээ даагаад дүүргэхэ. Четвертиин дүн гаргалга.

39	Х.х.х.Творческо хүдэлмэри. Зохёолго бэшэлгэ. Багшын үзэмжөөр.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Сүлөө хөөрэлдөөн. Зохёолго бэшэлгэ.
40-41	Причастинуудай зохилдол. Дабталга-бэхижүүлгэ.		2час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бэеэ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
42-43	Причастинуудай нюурта ба өөртэ хамаадал.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ	Упр 186 «Соодой лама тухай». Упр188- 189 дүүргэхэ. 2. Упр 190 «Колокольчики» оршуулга.
44	Бэхижүүлгын хэшээл.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ. Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бэеэ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
45-46	Деепричастна түхэл.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри (95 н.). Упр 206 (1 хэнэг шэлэжэ, даабари хэхэ.) Упр 219 «Тэмээн» 103 н. 2. Упр 221 оршуулга.
47	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри.
48-49	Причастна болон деепричастна түхэлнүүдэй үүргэ.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Упр 229 «Буряад заншалһаа» үгүүлэл дүүргэхэ. Д. Улзытуев «Бороохон» уран уншалга. Аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ упр 237...
50	Бэхижүүлгэ-тобшолол.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ-тобшолол.
	Түһалагша хэлэлгын хубинууд.	23				
51	Зүйр үгэ.		2			

52-53	Зүйр үгэнүүдэй удхаараа илгарал.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Номоор хүдэлмэри: упр 250-255; Ц. Цыреторон «Ханза» уншаха, творческо проект дүүргэхэ.
54-55	Практическа хүдэлмэри.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Практическа хүдэлмэри.
56-58	Дахуул үгэ. Дахуул үгэнүүдэй удха шанар.		3 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Упражненинүүдые дүүргэлгэ: 269-271.
59	Шалгалтын тест		1 час			
60-62	Дахуул үгэнүүдэй илгарал.		3 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 275. 134 н. Упр 284. 137 н. (холб. оршуулаад, мэд.зохёохо.)
63-64	Х.х.Буряад хэлэнһээ ород хэлэндэ тест оршуулха		2 час			
65-66	Бэхижүүлгэ-тобшолол.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ. Упр 291 «Бэлэрын халуун аршаан тухай домог». Шалгалтын асуудалнууд (141 н.)
67-68	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри.
69	Шалгалтын хүдэлмэри.		1 час			Шалгалтын хүдэлмэри.
70	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Четвертиин дүн гаргалга.

71-72	Х.х.х.Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Творческо хүдэлмэри. Зохёолго бэшэлгэ.
	Холболто.	10 час			«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри: Упр 293-296. «Буряад хэлээр тестнүүд».
73-74	Холболтонууд болон холболто үгэнүүдэй илгарал.		2			
75-76	Ниилэлдүүлһэн холболтонууд.		2 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Упр. дүүргэхэ: 298-300. Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бэеэ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
77	Практическа хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Бэхижүүлгэ. Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бэеэ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
78-79	Дахалдуулһан холболтонууд.		2час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	§ 4. Упр 302- 307. Упр 308 (таабаринуудые тааха, зохёохо.) Упр 311 нурагшын диктант заһаха.
80	Бэхижүүлгын хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Упр 310. «Сансарын хүрдэ». Шалгалтын асуудалнуудта харюусаха... (152 н.)
81-82	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		2 час			Упр 312 «На берегу Байкала...» оршуулга.
	Тусхай хэлэлгын хубинууд.	5 час			«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Упр: 317-321. 156 н.
83	Тусхай хэлэлгын хубинууд.		1			

84	Аянгалхан үгэнүүд.		1			
85	Абья дуураяан үгэнүүд.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Таблицаар хүдэлмэри. Упр 324-325. Л. Тапхаев «Голой эрьедэ зундаа...»
86	Сэглэлтэ.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Номоор хүдэлмэри. Ц. Номтоев «Дэгэлэй тобшонууд», «Буряад хэлээр тестнүүд».
87	Х.х.х. Творческо хүдэлмэри. Багшын үзэмжөөр.		1 час			Творческо хүдэлмэри. Оршуулга «Шёл по дороге...» упр 348, 171 н. толи хэрэглэлгэ.
	Жэл соо үзэһэнөө дабталга.	5час			«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Жэл соо үзэһэнөө дабталга. Бэхижүүлгэ-тобшолол. . Дидактическа материалнуудые хэрэглэн, бэеэ даагаад дүүргэхэ. «Буряад хэлээр тестнүүд».
88	Морфологи		1			
89	Хэлэлгын хубинууд		1			
90	Шалгалтын хүдэлмэри.		1 час			Шалгалтын хүдэлмэри.
91	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час		«Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Бэеэ даагаад хэхэ хүдэлмэри дүүргэхэ.
92	Дабталга-бэхижүүлгэ. Нуралсалай жэлэй дүн гаргалга.		1 час		Буряад хэлэн» гэхэн сахимһураха ном хэрэглэлгэ.	Дабталга-бэхижүүлгэ. Нуралсалай жэлэй дүн гаргалга.
	Холбоо хэлэ хугжоолгэ.	10				
93-94	Ород хэлэнһээ буряад хэлэндэ текст оршуулха.		2			
95-96	Буряад хэлэнһээ ород хэлэндэ текст оршуулха		2			
97-98	Уран гоеор уншалгын хэшээл		2			
99-	«Интенедтэ буряад хэлэн		2			

100	дээрэ хоозлдэе»					
101- 102	Буряд хэлэн дээрэ хэрэгэй саархануудые бэшэжэ хургаха.		2			

5. Нурагшадай мэдэсэ шадабарин гол эрилтэнүүд

Нурагшад иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

үгэ соохи үзэгүүд ба абяануудые зүбөөр илгаруулха, шүүлбэрилхэ, үгэнүүдые бүридэлөөрнь, мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэхэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэрийн хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэхэн сэдэбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэхижүүлэгдэхэ. Буряад литературын хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бии болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд – үндэһэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгынь болохо залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгые ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэхөө яагаад бии болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бии бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйн холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондохи адли ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдэсэ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхээр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табиha дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондохи холбоо хараада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлолгонуудые ба дүримүүдые сээжэлдэхэ гэхэн зорилготой бэшэшье һаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ нурагшадта табиha.

Лингвистическэ шүүлбэринүүдые саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Нуралсалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Буряад хэлээр нуралсалай мониторинг четвёртнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдохи нуралсалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг нурагшадай нуралгын дүнгүүдые сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр нуралсалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, нурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шийдхэгдээгүй асуудалнуудые шэнжэлүүлэн тайлбарилга, рефератуудые бэшэлгэ, олонийтын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: хурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Хуралсалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрийн дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлхээ гадуур хүдэлмэри

Буряад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класчаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэрээр баяжуулдаг. Буряад хэлээр хэшээлхээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурснууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулхан Баярай үдэрнүүд, буряад хэлэнэй танхим байгуулга; буряад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта найндэрнүүдтэ зорюулагдахан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

ЫУРАГШАДАЙ МЭДЭСЭ, ШАДАБАРИ, ДАДАЛ СЭГНЭХЭ ХЭМ

Нурагшадай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр нурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байһыень элирүүлнэ.

Нурагшын аман харюу удаа дараалан хубариһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда нурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нюурай, зааһан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Нурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ нурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкци хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ туһатай. Шүүлбэри нурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Нурагшадай аман харюу сэгнэхэдээ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюуны зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл найнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- нурагшын зохёоһон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдээ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ нурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой найнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойлго үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёоһон жэшээ харуулжа, материалай удаа дараае алдангүй, литературна хэлээр, эли тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ нурагшын харюу «5» гэхэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1–2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдээ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1—2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байханаа харуулжа, материалаа дутуу найруулхан, ойлгосо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэнэ баримтатой болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхадаа удаа дарааень эбдэнэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргахан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэнэн материалаа ехэнхиен мэдэхэгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыень хазагайруулхан, материал ойлгожо ядангяар, гуримгүйгөөр найруулхан байхадань табиha.

Хангалтатой сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэнэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэнэн байхадань) табигдахаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй турша соо хурагшын үгтэнэн хэдэн багашаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадтай анхарал дээшлүүлдэг, ханал бодолыень зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө үсын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталхан байха ёһотой.

Диктантын аша туһань хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабарихаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшэгдэнэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал хаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадтай үзэнэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст найнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таарахан, хурагшадтай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

- 5 класста – 70–80 үгэ;
- 6 класста – 80–90 үгэ;
- 7 класста – 90–100 үгэ;
- 8 класста – 100–110 үгэ;
- 9 класста – 110–130 үгэ;
- 10 класста – 130–150 үгэ;
- 11 класста – 150–180 үгэ.

Ажaglалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэнэн байгаа хаань, хэмжээн 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ хурагшадтай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

- 5 класста – 10–15 үгэ;
- 6 класста – 15–20 үгэ;
- 7 класста – 20–25 үгэ;
- 8 класста – 25–30 үгэ;
- 9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэ сэгнэлтэ табиha:

- «5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;
- «4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;
- «3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;
- «2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, ханал бодолойngoо бээ даангиие харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран хайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зохёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын хайн мэдэһэн, ханал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатыйгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагые харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, хурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышые һаа фактическа материал найруулхандаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зохёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилтэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зохёолгодо табиха.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнэйнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэһэн, авторай тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрэһэн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлэн бодомжолгын зүйлөөр орёошог болгогдоһон характеристикэ, зураглагдаһан хэһэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

6. Нуралсалай-методическа хангалга

1. «Буряад хэлэн», Б.Б. Будаин., Б.Б. Гомбоев., С.Г. Будаин., Улаан-Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.
2. «Буряад хэлээр тестнүүд», Б.Б. Гомбоев., Улаан-Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.
3. «Буряад хэлээр тестнүүд», Д.Б. Базарова., Улаан-Үдэ., «Бэлиг», 2009 он.
4. «Буряад хэлээр тестнүүд», С.Г. Будаин., Ж.Д. Жамбуева., Я.Ц. Ивахинова., Ц.В. Лубсанова., Улаан-Үдэ., «Бэлиг», 2006 он.
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном., Улаан-Үдэ., 2006 он., 2012 он.
6. «Буряад нургуулийн програмнууд», «Буряад хэлэн» Ү- XI классууд., Д.Б. Базарова, Д.Д. Санжина., Б.Б. Будаин., Улаан-Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.
7. «Буряад хэлээр, уншалгаар, буряад литератураар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгнэхэ эрилтэ», Ц.Б. Цыренова, Б.Б. Жалсанов., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он.
8. «Буряад хэлэн болон литератураар дунда нургуулийн нуралсалай заршам», Б-Д. Батоев., Д-Н.Д. Доржиев., С.Ж. Балданов..., «Бэлиг», 2004 он.

Тестнүүд
Хэлэлгын хубинууд

Даабари:

- а) Зурагдахан үгэнүүд ямар хэлэлгын хубинууд бэ?
- б) Тус хэлэлгын хубинууд ямар мэдүүлэлэй гэшүүд болоноб?

В-1. Хэбтэгэн хүн хээли алдаха, ябахан хүн яна зууха. Түрүүлэгшэ мориншни энэл даа. Гар дээрэнь аягатай сай ууралтана. Ахамни үглөөдэр ерэжэ магад. Тэрэ ерэгшэ хүн минии нүхэр. Таа, иихэдээ яадаг юм?

В-2. Ябаха нохойе ябахагүй нохой хаатуулба. Бидэ харгыгаар ерээбди. Манай нютаг харгыгаар хайн. Тэжээһэн буруу тэргэ эбдэбэ. Хото ябаха болзорнай үглөөдэр. Энэ тэрэ арьяатаниие тэһэ биса мүргэдэг, тэнсэлгүйхэн хүсэтэй Тэхэ бабана гээшэб.

В-3. Эрхые хуранхаар, бэрхые хура. Хэлэнэй ута толгой орёохо, хормойн ута хүл орёохо. Хүн болохо багаһаа, хүлэг болохо унаганһаа. Тэрэ басаган манай. Эрын хайн гэрэйнгээ газаа, эхэнэрэй хайн гэрэйнгээ досоо. Шамайгаа ерүүлхэбди.

В-4. Урданай зоной үхибүүдээ багаһаань хойшо али бүхы юумэндэ хургадагынь яхашье аргагүй зүб. Суглаанай һүүлдэ кино харуулба. Үхибүүд миисгэйн һүүлдэ саарһа уяжа наадаба. Эдэ модонуудай сэхэнүүдыень отолоё. Өөрынгөө мууе үхэтэрөө мэдэхгүй, хүнэй мууе уулзаһаар мэдэхэ. Үгэ, үрөөһэнийньэндэ хорхойжо хэбтэнэбши?

Обородууд

Даабари:

1. Мэдүүлэлэй сэглэлтын тэмдэг табяад, тайлбариллагты.
2. Мэдүүлэл соо байһан обородуудай дахуулагша, үйлэдэгшыень ологты.
3. Причастна оборот юрын гү, али бээе дааһан гү гэжэ элирүүлэгты. Юундэ?
4. Деепричастна оборот юрын гү, али бээе дааһан гү гэжэ элирүүлэгты. Юундэ?
5. Обородууд мэдүүлэл соо ямар гэшүүн болоноб гэжэ асуудал табяад тодоруулагты.
6. Мэдүүлэлэй гэшүүдээр шүүлбэри хэгты.

В-1. Урин дулаан эхилжэ, наруули нэмэри газарта түрүүшын ургы сэсэг халбараад, һонин хоншуухан үнэр хамар өөдэ хангалтана. Манай буряад зоной дунда эрын гурбан наадан бүри эртэ урда саһаа эхилээд, мүнөө болотор аргагүй ехээр дэлгэрһэн юм.

В-2. Урин дулаан хабарай сагай ерэхэдэ, үнэр дэлгэр тала дайдамнай хэргэн, үнгын сэсэгүүдээр халбаран долгилжо, хүбшэ тайгамнай ногоорон, хүхы шубуунай дуугаар ханхинан зэдэлдэг. Радна өөрөө мэдэнгүй, зуруулаа үбэртэлжэрхёод, ажалша хүнэй абьяасаар хорёогой хургааг абажа, шамарһан оройень заһажа эхилбэ.